

Т.В. ПОКОТИЛО

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В ПЕРЕХІДНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Розглянуто поняття “інвестиційний процес” та досліджено роль держави в інвестиційних процесах. Запропоновано механізми реалізації інвестиційної політики держави.

In the article a concept is considered “investment process” and it is investigational role of the state in investment processes. The mechanisms of realization of investment policy of the state are offered.

Через неспроможність ринкової економіки вирішувати значну низку макроекономічних проблем (рівномірно розвивати регіони країни, долати кризи, безробіття, монополістичні тенденції в економіці, забезпечити соціальний захист населення тощо) постійно зростає роль державного регулювання, яке здійснюється за допомогою економічних, правових, адміністративних важелів. Всесвітньо відомий англійський економіст Дж. Кейнс, зазначав: “Розширення функцій уряду ... захищаю... як єдиний практично можливий засіб уникнути повного руйнування існуючих економічних форм і як умову для успішного функціонування особистої ініціативи” [10, с. 455]. Американські економісти К. Макконнелл і С. Брю засвідчують наявність урядового втручання в економіку США для виправлення “великих дефектів ринкової системи” [14, с. 91]. За таких умов уже не можна стверджувати про безперечну пріоритетність ринкових важелів регулювання економіки, а отже, і про існування ринкової економіки. Російські вчені зазначають, що: “...поняття “ринкова економіка” та “ринкова система” абстрактні, вони являють собою спрощену картину дійсності, в якій багато її сторін відсутні. ...нема і не було жодної країни, економіка якої функціонувала б тільки за допомогою ринкового механізму” [6, с. 32]. Отже, ринкова економіка не може існувати і функціонувати без державного регулювання, за відсутності останнього в дію вступатимуть стихійні регулятори ринку.

Державне регулювання економіки здійснюється за різними напрямками, галузями та проблемами. Одним із напрямків є державне регулювання інвестиційного процесу. Інвестиції є основним фактором економічного зростання. Від їх обсягу, стану інвестиційного процесу залежить спрямованість і темпи соціально-економічних перетворень. “Мова йде, перш за все, про тенденції гуманізації, інтелектуалізації, інформатизації та екологізації, а також про відповідний перехід від

економіко-екстенсивного до соціально-інтенсивного та інноваційного типу суспільного відтворення з пріоритетним розвитком п'ятого та шостого технологічних укладів і механізмами простого і розширеного відтворення [20, с. 77]. С. Глазьев розглядає розвиток економіки як послідовну зміну технологічних укладів. Технологічний уклад формується в межах усієї економічної системи, охоплює всі стадії переробки ресурсів і відповідний вид невикористаного споживання, утворюючих макроекономічний відтворювальний контур. [5, с. 63] За його дослідженнями вченого було визначено шість технологічних укладів. Серед ключових ознак п'ятого – інформаційні і комунікаційні технології, мікроелектроніка; шостого – біотехнології, космічна техніка [Там само, с. 158].

Вирішення даного питання потребує активної, обґрунтованої державної структурної політики, оскільки новостворені ринкові форми в умовах НТП самостійно неспроможні адекватно реагувати на стратегічні суспільні потреби. “Щодо України, то її загальний стратегічний вектор розвитку – розбудова змішаної соціально орієнтованої економіки постіндустріального типу. Трансформація індустріальної економіки в постіндустріальну передбачає орієнтацію на розвиток науковомістких високотехнологічних виробництв, споживчий сектор та сферу послуг і, як наслідок, на формування “зон зростання” у цих напрямках” [9, с. 40].

Отже, реформування економіки України та проблема залучення інвестицій і підйому на цій основі вітчизняного виробничого сектора є центральною.

У галузі економічних дисциплін та теорії державного управління вищезазначені проблеми інвестиційного процесу в контексті структурної переорієнтації економіки України в повному обсязі відображені в працях таких відомих вітчизняних і зарубіжних вчених, як А. Бикової, О. Івашиної, І. Бланка, В. Мартиненка, А. Пересади, Н. Титаренко, В. Федоренка, С. Глазьева, О. Завгородньої, Дж. Кейса, М. Лесечко, М. Маренкова та ін.

Проте окремі методологічні питання дослідження державного регулювання інвестиційного процесу залишаються невирішеними. Зокрема, формування механізму державного регулювання інвестиційного процесу в умовах глобалізації на основі національних інтересів і потреб.

Для кращого розуміння і визначення змісту багатопланового поняття “механізм державного регулювання інвестиційного процесу”, розглянемо сутність самого поняття “інвестиційний процес”.

Поняття “інвестиційний процес” у зарубіжній економічній літературі визначається як прийняття інвесторами рішення відносно цінних паперів, в які здійснюються інвестиції, обсягу та терміну інвестування [24, с. 10]. Деякі автори розглядають його як механізм об'єднання тих, хто пропонує гроші, з тими, хто їх потребує [4, с. 15]. Суб'єкти ринку вступають між собою у відносини по-різному, тобто одні вкладають договори прямо (операції з нерухомістю), інші – через посередників (фондові біржі).

У даних трактуваннях інвестиційний процес ототожнюється лише з фінансовими ринками і вже зі сформованими “правилами гри”, тобто “проблеми інвестування вирішуються на основі ринку як саморегулюючої системи” [6, с. 125].

Вітчизняні та російські дослідники по-різному підходять до визначення даної категорії. Одні – порівнюють з процесом реалізації інвестиційного проекту [3; 22] або вважають, що це “комплекс заходів, з моменту прийняття рішення про інвестування до завершення стадії інвестиційного проекту, визначається інвестиційним циклом. Низка інвестиційних циклів, що повторюється, – це інвестиційний процес” [13, с. 38]. Інші дослідники пов’язують інвестиційний процес з інвестиційною діяльністю [8; 21]. Відповідно до Закону України “Про інвестиційну діяльність”, остання визначається як “послідовна сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб, держави зі здійснення інвестицій з метою отримання доходу або прибутку, розв’язання екологічних, соціальних та інших питань і здійснюється в усіх сферах економіки незалежно від форм власності” [1].

Аналізуючи вищевикладені визначення, погодимося з визначенням А. Пересади: “Об’єктивною основою інвестиційної діяльності є інвестиційні цикли... Різноманітність видів інвестиційних циклів та їх складний взаємозв’язок зумовили широке використання... поняття “інвестиційного процесу”. У більш вузькому тлумаченні поняття “інвестиційна діяльність” застосовують саме цей термін. Він пов’язується з обґрунтуванням і реалізацією інвестиційних проектів” [19, с. 30].

Економічна природа інвестицій зумовлена закономірностями процесу розширеного відтворення. Оскільки джерелом виступає валовий національний дохід, з якого формується фонд нагромадження і забезпечується просте і розширене відтворення. Інвестиційні заощадження (тобто нагромадження держави, нагромадження підприємств і населення, які були вкладені у виробництво), не призначені на споживчі потреби на відміну від нагромадження, що використовується на інші цілі, наприклад формування резервних фондів. Розмір таких заощаджень залежить від рівня життя суспільства, рівня доходу громадян. Більшість таких заощаджень вкладається в різні види цінних паперів, акцій. Державі гроші необхідні для фінансування всіх інвестиційних програм, бюджетного дефіциту, витрат на обслуговування зовнішнього боргу та інше. Підприємцям гроші потрібні для відтворення основних фондів, розширення діючих підприємств.

Тому заслуговує на увагу визначення М. Маренкова: “інвестиційний процес – багатостороння діяльність учасників відтворювального процесу задія нарощування капіталу нації” [15, с. 12]. Але, для розширеного відтворення в кожному наступному інвестиційному циклі потрібні додаткові чи якісніше ресурси, фактори виробництва. Слід зауважити, що

перерозподіл інвестиційних ресурсів на рівні індивідуальних капіталів усе більше доповнюється і посилюється міжгалузевими та міждержавними переливами капіталу, які здійснюються фірмами, фінансовими інститутами, установами державного регулювання економіки. Цей перетік відбувається за рахунок корпоративних, загальнонаціональних і іноземних інвестицій. Такий рух капіталу – найважливіша умова функціонування та розвитку макроекономічного відтворення.

Даючи оцінку галузевої і технологічної структури економіки, вітчизняні вчені В. Онікієнко, Л. Ємельяненко, І. Терон вважають, що “найважливішим завданням економічної політики держави є вирівнювання технологічної структури економіки, тобто піднесення відсталих секторів на більш високий технологічний рівень. Множинність одночасно існуючих різних за якістю технологічних укладів перешкоджає їхньому інституціональному оформленню. Інститути нижніх технологічних укладів, які зберігаються як рудименти, поєднуються і переплітаються з інститутами верхніх укладів, що спричиняє неоднорідність інституціонального середовища” [17, с. 185].

Великої уваги значенню інституціонального впливу на активізацію інвестиційного процесу і враховуючи, що фінансовий бік інвестиційного процесу є лише частиною економічної проблеми, А. Бикова та О. Івашина пропонують “інвестиційний процес розглядати, як “єдність функціонування фінансових, трудових, матеріально-технічних та інноваційних ресурсів, який можливий лише за умови створення відповідного інституціонального середовища” [2, с. 92]. Дане визначення, по-перше, вказує на значущість забезпечення інвестиційного процесу ресурсами. По-друге, як справедливо зауважує Т. Косова, “залишається тільки сподіватися, що інтеграційні процеси в Україні як об’єктивна закономірність формування сучасного інституціонального середовища отримають “друге дихання”, що сприятиме майбутньому горизонтальному і вертикальному злиттю, організації ефективного стимулювання руху інвестиційних ресурсів” [12, с. 17]. Формування сприятливого правового й інституціонального середовища для ведення бізнесу усіх форм власності забезпечує відповідний інвестиційний клімат, який створює держава задля реалізації своїх інтересів та потреб.

Пошук ресурсів потрібної кількості та якості, їх оптимальної структури займає чільне місце у відновленні інвестиційного процесу, наповнює економіку “енергією” зростання, і стане основою соціально-економічного розвитку держави. Тому доречним і актуальним є визначення М. Колісника, який зазначає, що “інвестиційний процес – це взаємодія організаційно-правових, фінансових, природних, техніко-технологічних, інформаційно-інтелектуальних, інноваційних та інших суспільних ресурсів, раціональне поєднання яких забезпечує розширене відтворення на інноваційній основі комплексу явищ і процесів, які

забезпечують життєдіяльність суспільства” [11, с. 13-14]. Саме від того, на яких видах економічної діяльності й галузях економіки (традиційних чи постіндустріальних; експортоорієнтованих чи імпортозаміщуючих тощо) відбувається поточна концентрація ресурсів, залежить: варіант включення нашої країни в систему світогосподарських зв’язків (технологічне лідерство чи сировинна периферія тощо); масштаби економічного зростання тощо.

У визначеннях науковців Н. Маренкова [15], А. Бикової, О. Івашиної [3], М. Колісника [11] мова йде про процес формування неринкових форм, що знаходить своє вираження у становленні планомірних, організованих та свідомо регульованих відносин, які еволюціонують у процесі технологічного способу виробництва паралельно зі становленням адекватних їм форм організаційно-економічних відносин і відносин економічної власності. Відтак, інвестиційний процес здійснюється не стихійно, а планомірно, що визначається роллю державного регулювання приватних інтересів, спрямування їх у кінцевому підсумку на шлях загального блага.

Інвестиційна діяльність сприяє змінам певної системи (у даному випадку – еколого-соціо-економічної системи країни), також повинна мати системні риси щодо власної структури та функціональних напрямків, тобто також бути системною.

В. Федоренко [22, с. 30] пропонує розглядати інвестиційний процес як єдину економічну систему із властивою їй сукупністю ознак складових елементів. Н. Маренков [15] вважає, що інвестиційний процес має всі ознаки системи із властивою їй сукупністю елементів: суб’єкт (інвестор), об’єкт (об’єкт інвестицій), зв’язок між ними (інвестування з метою інвестиційного доходу), який виступає системоутворюючим чинником, оскільки об’єднує всі елементи в одне ціле, та інвестиційне середовище (що представлене політичною та правовою, демографічною та екологічною, техніко-економічною і соціально-культурною складовими), в якому вони існують.

В. Мартиненко дотримується точки зору, що інвестиційний процес має не лише родові ознаки системи, а й розкриває родові ознаки процесу: усі процеси є двосторонніми, тобто являють собою сукупність не менш ніж двох полярно чи вузько різноспрямованих сторін (дія і протидія, притягання і відштовхування, зростання і зменшення, збудження і гальмування, монтаж і демонтаж тощо); будь-якому процесу притаманний кількісно-якісний перехід, що, як правило, прихований сферою невизначеності; невизначеність процесу є моментом переходу від однієї сторони до другої. Відмінність між системою та процесом полягає в тому, що система не може одночасно діяти в двох протилежних напрямках, на відміну від процесу та перехід однієї сторони в другу, характеризується невизначеністю, яку можна усунути, якщо зрозуміти її характер та

особливості виникнення, тоді як взаємодія елементів підсистеми жорстко регламентована і зміни її елементів призводять до її зупинки та ліквідації [16, с. 81].

На наш погляд, розкриваючи родові ознаки процесу, В. Мартиненко застосовує лише два закони діалектики – закон єдності та боротьби суперечностей і кількісно-якісних змін, не враховуючи третій закон діалектики – закон заперечення заперечення. Останній закон визначає саме спрямованість передусім якісних змін та їх наступність як на рівні окремих підсистем, так і на рівні цілісної системи; закон переходу кількості в якість – механізм появи нових якостей у межах сутності та певних змін останньої (її модифікацій) без руйнування глибинної внутрішньої сутності; закон єдності та боротьби суперечностей розкриває джерело розвитку та його глибинну сутність.

Системний підхід до інвестиційного процесу дозволяє визначити його суть, розглянути його особливості і специфіку на різних рівнях реалізації. При цьому його необхідно розглядати в динаміці між суб'єктами інвестування, які одночасно зацікавлені в досягненні певної мети. Динамічні системи – це системи, які часто змінюються. “Будь-які зміни, що відбуваються в системі, називаються процесом. Процес інколи визначають як перетворення вхід у вихід системи: зміна на вході системи приводить до зміни стану її на виході у результаті процесу, що відбувається в ній ... Участь у процесі є тим критерієм, за яким відбирається елементи, які входять або не входять в систему” [23, с. 34].

За специфікою методології системного підходу встановлено, що інвестиційна сфера може бути охарактеризована як велика, складна, динамічна та імовірна система з вираженою ознакою цілеспрямованості, яка має властивості керованості (кібернетична).

Сучасний період розвитку економіки України характеризується нарощуванням факторів невизначеності, в яких відбувається інвестиційний процес. Збільшення ступеня невизначеності даного процесу пов'язане зі швидкою зміною економічної ситуації і кон'юнктурою на інвестиційних ринках, появою нових технологій і інструментів та іншими чинниками, зростає ступінь невизначеності у прийнятті управлінських рішень та управлінських дій.

У зв'язку з цим на увагу заслуговує таке визначення В. Мартиненка: “...вкладання капіталу в економіку необхідно розглядати як нескінчений у часі та просторі процес, в якому одна його сторона переходить в другу і прихована сферою невизначеності” [16, с. 81]. Автор розглядає інвестиційний процес, не що інше, як “управлінську дію, що визначається характером і змістом рішень та конкретною управлінською ситуацією” [7, с. 8]. Рішення, що приймаються в умовах невизначеності, множина випадкових результатів, але ймовірність цих результатів не відома.

У математиці такі моменти розвитку системи, коли вона змінює свою

структуру і виникають неєдині траєкторії подальшого руху, називаються точками біфуркації. Їх характерною особливістю є невизначеність вибору між альтернативними напрямками подальшої еволюції. Цей вибір у моменти відбуваються в результаті випадкового поєднання багатьох факторів, набір і комбінацію яких важко передбачити.

Немає сумніву, що на даний час вітчизняна економіка переживає саме цей момент історії. Завдання ускладнюється тим, що глобалізаційні метаморфози, а також виклики, що постали перед країнами, які знаходяться в процесі розбудови власної політико-економічної та техніко-промислової ідентичності, надали принципового значення питанням про стратегію, зміст і ресурси системних реформ.

Траєкторія подальшого розвитку України залежить від інвестиційної політики і здатності Уряду її ефективно реалізувати, що має забезпечити масштабне технічне і технологічне оновлення виробничих фондів, результатом чого стане конкурентоспроможність національних підприємств і досягнення соціального ефекту в суспільстві.

Таким чином, з вище викладеного можна зробити такі висновки:

– категорія “інвестиційний процес” у сучасній науковій літературі досить чітко і докладно визначена, проте, на наш погляд, слід відмітити особливий стан такого учасника інвестиційного процесу, як держава;

– особливість такого становища витікає з того, що держава, з одного боку, задає “правила гри” і контролює їх виконання, з іншого – виступає суб’єктом інвестиційного процесу, тобто інвестором;

– цілі держави ширше від економічних інтересів інших учасників інвестиційних процесів, вона зобов’язана брати до уваги параметри еколого-соціальної ефективності, оскільки наслідки інвестиційної політики безпосередньо відображаються на добробуті суспільства;

– держава повинна забезпечувати відновлення інвестиційного процесу через розподіл суспільних ресурсів потрібної кількості і якості, їх оптимальної структури, що має стати базою соціально-економічного розвитку держави;

– активізація інвестиційних процесів у національній економіці безпосередньо пов’язана зі станом інституціонального середовища, яке створює держава, що сприяє динамічному протіканню інвестиційних процесів.

При виборі оптимальної стратегії інвестиційної політики в країні необхідно використовувати системний підхід, що дозволить домогтися цілісності у вивченні інвестиційного процесу, розглянути його особливості і специфіку на різних рівнях реалізації (в основі якого лежать узгодження інтересів різних груп інвесторів) з орієнтацією на загальнонаціональні цілі.

Література:

1. Закон України “Про інвестиційну діяльність” // ВВР України. – 1991. – № 47. – С. 646 – 661.

2. *Бикова А.Л., Івашина О.Ф.* Нагромадження капіталу в процесі економічного розвитку (історія, форми, інститути): Монографія. – Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2007 – 167 с.

3. *Бланк И.А.* Основы инвестиционного менеджмента. – К.: Эльга, Ника-центр, 2004. – 440 с.

4. *Гитман Л. Дж., Джонс М.Д.* Основы инвестирования: Пер. с англ. – М.: Дело, 1997. – 1008 с.

5. *Глазьев С.Ю.* Теория долгосрочного технико-экономического развития. – М.: Влада, 1993. – 310 с.

6. Государственное регулирование рыночной экономики: Учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: Дело, 2002. – 280 с.

7. *Дегтяр А.О.* Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення: Монографія. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2004. – 224 с.

8. *Дідківська Л.І., Головка Л.С.* Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2000. – 209 с.

9. *Завгородня О.* Структурна динаміка як фактор інноваційного розвитку національної економіки // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 34 – 42.

10. *Кейс Дж.* Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Прогрес, 1978. – 498 с.

11. *Колісник М.М.* Механізми управління регіонального управління інвестиційною діяльністю: Авторефер. дис. ...к.держ.упр.: 25.00.02 / ХарПІ НАДУ. – Х., 2008. – 20 с.

12. *Косова Т.Д.* Становлення інституціональних інвесторів в Україні: проблеми теорії та практики: Монографія / НАГ України; Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2004. – 269 с.

13. *Лесечко М.Д., Чемерис А.О., Чемерис О.М.* Інвестиційний клімат: теорія і практика: Монографія / За заг. ред. А.О. Чемериса. – Львів: ЛФ УАДУ, 2001. – 160 с.

14. *Макконнелл К.Р., Брю С.Р.* Экономикс. – М., 1992. – Т. 1.

15. *Маренков Н.Л.* Основы управления инвестициями: Учеб. – М.: Едиториал, 2003. – 440 с.

16. *Мартиненко В.Ф.* Методологічні засади оцінки ефективності інвестиційного процесу у перехідній економіці України // Вісн. УАДУ. – 2002. – № 1. – С. 79 – 86.

17. *Онiкiєнко В.В., Ємельяненко Л.М., Терон І.В.* Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / За ред. В.В. Онiкiєнка. – К.: РВПС НАН України, 2006. – 480 с.

18. *Пересада А.А.* Інвестиційний процес в Україні. – К.: Лібра 1998. – 392 с.

19. *Пересада А.А.* Управління інвестиційним процесом. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.

20. *Тарасевич В.Н.* Очерки теории переходной экономики. К.: Наук.

думка, 2001.

21. *Татаренко Н.О., Поручник А.М.* Теорії інвестицій: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2000. – 160 с.

22. *Федоренко В.Г., Гойко А.Ф.* Інвестознавство: Підруч. / За наук. ред. В.Г. Федоренка. – К.: МАУП, 2000. – 408 с.

23. *Черняк Ю.И.* Системный анализ в управлении экономикой. – М.: “Экономика”, 1975. – 192 с.

24. *Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж.* Инвестиции: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2003. – XII. – 1028 с.

Надійшла до редколегії 1.02.2008 р.